

Наталля Мазурына

**МЕХАНИЗМЫ СТВАРЭННЯ ВАРЫЯНТАЎ НАРОДНЫХ ПЕСЕНЬ:
РОЛЯ ПСИХАЛАГІЧНЫХ ПРАЦЭСАЎ ІМПРАВІЗАЦЫІ І
АНТЫЦЫПАЦЫІ**

Natalia Mazurina

**MECHANISMS OF THE OPTIONS FOLK SONGS:
THE ROLE OF PSYCHOLOGICAL PROCESSES OF
IMPROVISATION AND ANTICIPATION**

У артыкуле асэнсаванне механізмаў з'яўлення варыянтаў твораў народнапесеннага мастацтва адбываецца з дапамогай аналізу псіхалагічных працэсаў асобы спевака-імправізатара. Вышэйшай формай варыятыўнасці (змянямасці) з'яўляецца імправізацыя – арганічная ўласцівасць вуснага тыпу камунікацыі. Працэс імправізацыі звязаны з дзейнасцю апераджальнага, ці антыцыпіруючага мыслення. Аналізуецца шэраг этапаў працэсу выканання-імправізацыі, абумоўленых бягучым становішчам мыслення імправізатара, што прыводзіць да нечаканых варыянтаў.

In the article the understanding of mechanisms appearance of the folk songs options is done by the analysis of psychological processes, personality of the improviser singer. The higher form of variants in folk songs is improvisation – the type of organic property in oral communication. The process of improvisation is associated with the activities of advancing or anticipatory thinking. A number of the stages of the improvisation process analyzed caused the current state of thinking of the improviser, which leads to unexpected choices.

Адна з цікавых і малавывучаных старонак у беларускай і ў цэлым у славянскай фалькларыстыцы – варыянтнасць праяў народнай творчасці. Аналіз фактараў і механізмаў з'яўлення варыянтаў твораў народнапесеннага мастацтва не губляе сваёй навуковай актуальнасці да сённяшняга часу. Аднак даследчыкі пастаянна сутыкаюцца з тым фактам, што для вырашэння сучасных задач навукі і практыкі неабходна прыцягваць веды і інструменты з іншых галін навукі. Непадзельнасць, цэласнасць, сінкрэтызм фальклорных з'яў і працэсаў з'яўляецца перадумовай для распрацоўкі тэарэтычных прынцыпаў інтэграванага падыходу як асновы для развіцця новых кірункаў традыцыйных навук. Так, напрыклад, псіхалінгвістыка, якая на сёння арганічна ўлілася ў сістэму навук, узнікла на пачатку 50-х гадоў XX ст. падобным чынам.

Шматгадовы вопыт навукова-даследчай і педагагічнай працы аўтара артыкула дазваляе казаць аб неабходнасці ўліку і вывучэння месца і ролі псіхалагічных працэсаў у існаванні і развіцці фальклору. Заўважым, што да такіх жа высноў прыйшлі і прадстаўнікі фалькларыстычнай школы БДУ. На іх погляд, псіхафалькларыстычны кірунак у сучаснай фалькларыстыцы дазваляе распрацоўваць перш за ўсё пытанні, звязаныя з асобай-стваральнікам і тымі шляхамі, па якіх ідзе прадуцыраванне тэкстаў [2].

Вусны характар народнай творчасці нарадзіў такую спецыфічную рысу фальклору, як імправізацыйнасць. У першую чаргу нас цікавіць разгляд псіхалагічных механізмаў імправізацыі як працэсу ў народнай песеннай творчасці. З'ява імправізацыі вядомая са старажытнейшых часоў. Яе важнейшая роля ва ўзнікненні і развіцці шэрагу мастацтваў, у тым ліку і народнапесеннага, падкрэсліваецца ў даследаваннях такіх фалькларыстаў, як К.В.Чыстоў, У.П.Анікін, А.М.Астахава,

Б.М.Пупілаў, В.М.Гацак і інш. Значэнне яе пацвярджаецца назіраннямі за творчасцю розных народаў: напрыклад, у музычных культурах Усходу імправізацыйнае вар'іраванне пэўнай мелодычнай мадэлі складае асноўную форму музыцыравання.

Пошукі механізмаў стварэння музыкі і мадэляў творчага мыслення музыканта шырока праводзіліся ў ЗША. П.Вэбстэр у сваім даследаванні «Крэатыўнае мысленне ў музыцы» прыводзіць больш за 80 прозвішчаў амерыканскіх даследчыкаў, што вывучалі праблему ў перыяд з 1950 па 1988 гады. Ён зрабіў выснову, што на творчы працэс імправізацыі аказваюць уздзеянне шматлікія фактары, але «здольнасць рухацца паміж канвергентным і дывергентным мысленнем» [4, с. 77] з'яўляецца яе «сэрцам».

У шэрагу якасцяў творчай асобы немалаважнае значэнне маюць несвядомыя кампаненты. Па меркаванні Н.Ф.Вишняковай [1], да іх належаць уяўленне, фантазія, эмпатыя, ідэнтыфікацыя і што, найбольш значна для нашага даследавання, – інтуіцыя і антыцыпацыя (з англ. – інтуітыўнае прадбачанне). Два апошнія кампаненты ўзаемазвязаныя і дзейнічаюць такім чынам, што рашэнне праблемы фарміруецца ў падсвядомасці на аснове вопыту і ведаў, а затым «усплывае» ў свядомасці творчай асобы ў гатовым выглядзе як азэрэнне. Псіхалагі лічаць, што асновай усёго працэсу імправізацыі з'яўляецца мысленне, якое прадбачыць, – *антыцыпіруючае мысленне*. Працэс антыцыпацыі, у адпаведнасці з канцэпцыяй аб яе ўзроўнях Б.Ф.Ломава і Е.М.Суркова [3], адбываецца на пяці ўзроўнях: субсэнсарным (падсвядомым), сэнсаматорным, перцептыўным (успрымання), на ўзроўні ўяўленняў, на ўзроўні вербалізацыі (вымаўленчымісліцельным). Усе яны ўзаемазвязаныя і на кожным з іх адбываецца актыўнае ўключэнне ў дзейнасць розных феноменаў – маторыкі, сенсорыкі, доўга- і кароткачасовай памяці, эмоцый і пачуццяў, фантазіі, вербальнага і вобразнага мыслення. Для характарыстыкі працэсу антыцыпацыі істотна, што зыходная мэта, якую ўяўляў сабе чалавек, прыступаючы да дзейнасці, змяняецца. І гэта змяненне адлюстроўвае пераход ад імавернасці да пэўнасці ў сітуацыі кожнага асобнага моманту музычнай імправізацыі, дзе імавернасць таго ці іншага развіцця вызначаецца бягучым становішчам мыслення імправізатара.

На першых двух узроўнях антыцыпацыі ў час вакальнай імправізацыі вядучую ролю іграе-падсвядомая карэляцыя паміж музычным слыхам і маторыкай. У момант імправізацыі сувязь паміж успрыманнямі зрокавымі, слыхавымі і маторнымі настолькі цесная, што трэба казаць пра «голас (імправізатара), які чуе». Гэта неабходны пасрэднік паміж бягучымі слыхавымі ўяўленнямі і сіхроннымі рухамі, дзякуючы чаму маторыка імправізатара здольная неўсвядомлена, лёгка і імгненна падпарадкавацца любому загаду слыху і ўзнаўляць тыя сугучнасці, якія разгортваюцца ў дадзены момант ва ўяўленні народнага спевака. Безумоўна, імгненная гатоўнасць адказаць на загад слыху не з'яўляецца прыроджанай; гэта вынік усёй практыкі жыцця і спявання ў атмасферы народнапесеннай традыцыі.

На гэтых жа ўзроўнях істотную ролю іграе доўгачасовая памяць, бо імправізатар не стварае сваю песню «з нуля», а складае яе з гатовых блокаў – рытмаінтанацый, ладавых папевак, вобразных музычных уяўленняў, што запамніліся здаўна. Чым меншы кожны элемент, тым больш цікавым будзе варыянт-імправізацыя. Пра гэта ў свой час казаў і С.І.Танееў. Народны спявак-імправізатар камбінуе назбіраны слыхавы музычна-інтанацыйны, лада-папавачны запас і праяўляе пры гэтым фантазію і арыгінальнасць у творчай пераапрацоўцы. Прычым такая імправізацыйнасць не абсалютная. У залежнасці ад жанру песеннага фальклору, выкарыстоўваюцца пэўныя характэрныя ладавыя папеўкі і рытмаінтанацыйныя звароты. Менавіта з асаблівасцямі першых узроўняў антыцыпацыі звязаны т. зв. «пошукавы» характар першай страфы песні, на які ўказвалі Э.Я.Аляксееў, А.А.Маслава, І.І.Зямцоўскі. Пасля, ад страфы да страфы, напеў можа вар'іравацца досыць шырока (асабліва ў лірычных песнях), але максімальны адхіленні ў структуры страфы будуць усё ж у першай. Такое «намацаванне» меластрафы – гэта не наватворчасць, а пошук рэалізацыі, які кантралюецца свядомасцю. Гэта адзін з доказаў імправізацыйна-варыятыўнай прыроды фальклорнага тэкста.

На перцептыўным узроўні вядучую ролю іграе успрыманне чужой імправізацыі ў ансамблі і сваёй – «з боку» ў сольнай імправізацыі. Менавіта ў момант актуалізацыі знойдзеных у доўгачасовай памяці магчымых варыянтаў у дзейнасць уключаецца дывергентнае мысленне, а ў момант выбару адзінага, найбольш адэкватнага варыянта з усіх магчымых – канвергентнае мысленне.

На наступным узроўні антыцыпацыі – уяўленняў – адбываецца прадбачанне пры дапамозе слыхавых музычных і вобразных пазамузычных зрокава-маторных уяўленняў. Сінкрэтычная прырода музычнага мастацкага вобраза з'яўляецца прычынай таго, што музычныя і пазамузычныя ўяўленні цесна звязаны і ўздзейнічаюць на фарміраванне музычнай тканіны пры імправізацыі. Вось чаму такое вялікае значэнне мае эмацыянальная настройка спевакоў перад імправізацыяй-спяваннем, якую фарміруюць вербальныя і зрокавыя ўяўленні пра вобраз, што будзе народжаны. Л.С.Выгонкі, А.М.Лявонцёў, Я.А.Панамароў, А.К.Ціхаміраў і інш. псіхалагі ўказваюць, што эмацыянальныя працэсы з'яўляюцца важнейшымі «механізмамі» творчасці.

Апошні ўзровень антыцыпацыі ў працэсе імправізацыі – узровень вербалізацыі. На ім важнейшую ролю іграе генетычная сувязь паміж моўнай і музычнай інтанацыямі, якую даследаваў Б.У.Асаф'еў. Новым для гэтага ўзроўню з'яўляецца выкарыстанне не толькі першасных ці другасных вобразаў прадметаў, але і знакавых сістэм, што створаны чалавецтвам і ў якіх зафіксаваны яго абагульнены і спрасаваны вопыт.

Такім чынам, імправізацыя ўяўляе сабой складаны сістэмны псіхалагічны працэс, разуменне механізмаў якога высвятляе многія пытанні ўтварэння варыянтаў у народнай творчасці. Яна з'яўляецца арганічнай уласцівасцю вуснага тыпу камунікацыі і вышэйшай формай варыятыўнасці (змяняемасці). Асновай працэсу імправізацыі з'яўляецца антыцыпіруючае мысленне (прадбачанне), якое абапіраецца на пэўны вопыт і веды чалавека; у яе ход актыўна падключаюцца маторыка, сэнсорыка, памяць, эмоцыі і пачуцці, фантазія, вербальнае і вобразнае мысленне спевакоў-стваральнікаў.

Спіс літаратуры:

1. Вишнякова, Н. Ф. Креативная психопедагогика : Психология творческого обучения / Н. Ф. Вишнякова. – Минск : Наука, 1995. – 239 с.
2. Латышкевіч, М. Перспективы развіцця псіхафалькларыстычнага кірунку / М. Латышкевіч // Вулей і пчолы. Вектары сучаснай фалькларыстычнай школы БДУ : зб. навук. арт. / пад навук. рэд. Р. М. Кавалёвай ; уклад. В. В. Прыемка ; Беларус. дзярж. ўн-т. – Мінск : Права і эканоміка, 2011. – С. 43–47.
3. Мальцев, С. М. О психологии музыкальной импровизации / С. М. Мальцев. – М. : Музыка, 1991. – 85 с.
4. Webster, P. Creative Thinking in Music / P. Webster // Music Education in the U.S. : contemporary issais. – The University of Alabama, 1988. – S. 66–81.